

Rekognoskace terénu v Jeseníkách ve vztahu k zaniklým sklářským hutím

Michal Gelnar

Dosud nedostatečně jsou probádány dějiny moravského a slezského sklářství,¹ ač mnohdy mohlo být či bylo rovno úrovně českého (Štěpán 1998, s.23 ad.). Tohoto nelehkého a dlouhotrvajícího úkolu se ujal se vší houževnatostí opavský historik PhDr. Václav Štěpán. Zdálo se, že jeho již mnoholetá myšlenka zřídit v renesančním zámku v Branné (bývalé panství Kolštejn) na Šumpersku sklářské muzeum, dostává v posledních letech konkrétnější podobu započatou rekonstrukcí zámku.² Z toho důvodu pro obecní úřad v Branné sepsal za spolupráce PhDr. Jarmily Štěřbové ze Zemského archivu v Opavě, studii o sklářství na panství Kolštejn, jež tam bylo provozováno od středověku do poloviny 19. století.³

Myšlenka zbudování severomoravské sklářské expozice (event. později následného sklářského muzea)⁴ je velkolepá a potřebná, úkol by to byl nadmíru těžký. Proto bylo dojednáno zatím připravovat expozici sklářství na bývalém panství Kolštejn. Ale co zájemcům prezentovat, jestliže se zpravidla neví, které skleněné exponáty uložené v muzeích, event. na hradech a zámcích jsou výrobky severomoravskými, natož ze kterých tamních skláren.

Dr. V. Štěpán pod dojmem barnumské presentace na sklářské konferenci v Novém Boru v r. 1997 o svých zkušenostech v lokalizování stanovišť zaniklých sklářských hutí, vyzval obecní úřad v Branné, aby mne požádal o vyhledání stanovišť zaniklých sklářských hutí zmiňovaných v jeho studii. Sám mne také požádal o tento úkol. Nelehký,⁵ neboť lokalizace je obtížná i v terénu, který je rekognoskován „křížem krážem“, „přečten“, poznán. Uvažování nad umístěním sklářské hutě zpravidla znesnadňuje nazírání očima současného člověka na prostor hledaného výrobního areálu, nikoliv vžít se do nám nepoznaného myšlení a značných zkušeností tehdejšího zakladatele hutního areálu a jeho zázemí, kterým byl zkušený sklář – hutník (v mladších dobách také vrchnost, ta však problematiky výroby skla byla neznalá). Navíc, co platí pro jeden region, nemusí platit pro jiný. Již z toho důvodu, že se obvykle liší v konfiguraci terénu, či ve skladbě původních lesů. Ta a další hlediska (kupř. i historické období), pochopitelně určují umístění sklářského výrobního areálu, navíc závislého na geologii prostoru, též na vodě, ať už jako životní potřeby, či jako nutné součásti výroby skla.⁶

Na základě povrchových sběrů na lokalitách zaniklých sklářských hutí, se měly studovat intaktní hmotné prameny ze sbírek regionálních či jiných muzeí a zámků.

Ve své studii V. Štěpán uvádí 9 obcí, kde měly být sklářské hutě. Určil jsem si, že během pobytu v Branné, se budu věnovat každé obci jeden den; postupně hvězdicovým systémem. Můj první pobyt v Jeseníkách byl od 3. do 8. července 1999. Druhý od 11. do 15. srpna a třetí, abych dokončil započatou práci, až ve dnech 29. až 31. října. Jak vyplývá z uvedených dat, na rekognoskaci i na vyhledávání relikvií po výrobních objektech to nebylo nejhodnější roční období, což bylo dáno mými tehdejšími pracovními možnostmi.

Do termínu mi nezbyval čas na studium starých kartografických děl v archivech či muzeích. Po vytvoření „základny“ v obci Branná, jsem se nejprve soustředil na zevrubné prostudování speciálních map řady Základní mapa ČR, měřítko 1:10 000 a 1:25 000. V nich jsem před každým odchodem do terénu prostudoval zejména jeho členitost a vodopis. Souběžně s pročtením Štěpánova textu o té které sklárně. Ve většině případů v něm k lokalizaci hutě v terénu nebyly žádné informace, což bylo dáno stavem vypovídacích schopností písemných pramenů.

Lokalita 1/ Vikantice (před 1437 – 1480) (rekognoskace 3. 7. 1999)⁸

Terén obce a její vnější území v důsledku letního bujného porostu a jeho současného minimálního obhospodařování (orání, kosení) byl „nečitelný“. Při prospekci potůčků nebyly nalezeny žádné hmotné prameny (splachy), dokládající činnost středověké sklářské hutě. Také paměť či povědomost místních obyvatel nepomohla. Lokalizování s největší pravděpodobností ztěžuje v minulých dobách prováděná těžba a úprava rud, která charakter konfigurace terénu značně pozměnila.⁹

Lokalita 2/ Ostružná (před 1437 – před 1561) (6. 7. 1999)

V textu V.Štěpán zmiňuje potok *Glasswasser* na hranicích s obcí Ostružnou. Snažil jsem se dle mapy přisoudit toto hydronymum konkrétnímu toku, neboť hranice katastrů tvoří potoky dva. V prvním, severním, dnes bezejmeném, jsem nic nenalezl, ač morfologie terénu v jeho okolí místy odpovídá možnému umístění stanovišti středověké sklářské huti (Gelnar 1988). Po té jsem prováděl rekognoskaci v těsném okolí Černého potoku (dř. *Schwarzbach*), kde jsem na prudkém svahu jeho levobřeží, našel menší hrudku žarem slinuté hmoty svým vzhledem odpovídající otavenému sklářskému kmenu. Jiné hmotné prameny (dále jen HP) jsem tam již nenalezl. V jeho okolí jsem bedlivě zkoumal blízký potůček pramenící nedaleko. V něm jsem našel neurčitelnou taveninu s příměsí nečistot a kovu (měď?). Sklářská huť hypoteticky mohla stát poblíž prameniště, snad v místě dnešního penzionu (bývalá hájovna).

Prvá tavenina nemohla být přinesena z velké vzdálenosti, neboť byla nalezena na velmi neobvyklém místě a mimo komunikaci.¹⁰ Získané hmotné prameny místem nálezu patří katastrálnímu území obce Branná.

K budoucím nálezům hmotných pramenů dokládajících zaniklou činnost sklářské hutě, by přispěla kupříkladu orba, výsadba lesa, či jiný zásah do terénu.

Lokalita 3/ Stříbrnice (před 1575 – kolem 1607) (12. 8. a 29. 10. 1999)

Ve studii V.Štěpán sděluje, že huť stála na potoce Krupá pravděpodobně pod vsí. Ten teče od severu k východnímu okraji katastru obce. Údajně tento potok dostal název *Glasswasser* podle činnosti sklářské hutě. Dále z textu lze vyvodit (na základě citovaných písemných pramenů) dojem, že v obci stávaly dvě hutě.

Při první návštěvě v srpnu jsem zde měl v obci možnost shlédnout v soukromém držení německy popisovanou mapu Stříbrnic z doby kolem r.1905. Na mapě byl ale názvem *Glaswasser* označen potok pramenící na východním svahu vrchu Sušina (1321 m n.m.) a tekoucí východním směrem a stékající se s dalšími potoky, protékajícími obcí směrem k východu, kde na okraji katastru se vlévají do potoku Krupá. Rekognoskace *Glaswasseru* (podle staré mapy) dosud nepřinesla pozitivní výsledek. V obci jsem se o kdysi zaniklé sklárně nic nedozvěděl.

V regionální tiskovině ze začátku října (mně zaslané starostou obce Branná), bylo uvedeno, že při potoce Krupá pod penzionem Králická chata po povodních, a později v místech sousedního hřiště, byly nálezy skelných tavenin. Na základě tohoto textu jsem tento prostor navštívil (viz druhé datum) a po dohodě s majitelkou objektu a pozemku jsem provedl menší sondy na uvedeném hřišti. Nálezů hmotných pramenů zde dokládajících provoz sklárny nebylo takové množství, jaké jsem zde předpokládal.

Nalezeny byly drobné kousky sklařských pánví, sklářských kelímků se zbytkem na první pohled téměř černé skloviny, drobnější kusy nístějového skla, několik drobných světle nazelenalých zlomků z výrobků dutého skla a okraj okenního terčíku, dále zlomky chladicích hrnců a užitkové keramiky, ta se zbytky glazování.

Lokalita 4/ Nová Seninka (před 1614 – před 1620) (13. 8. a 30. 10. 1999)

Pro lokalitu zaniklé sklárny V.Štěpán uvádí dvě zmínky v urbáři, kde jsou uváděny „*pozemky u sklárny a u sklárny na hranici s Novou Seninkou*“. V srpnu jsem lokalizoval jedno ze dvou předpokládaných stanovišť. Rekognoskaci jsem prováděl při potocích tekoucích severně od obce, nejprve v jižní části katastru, posléze na její severní části. Pomohla náhoda díky dotazu u jednoho starousedlíka v důchodovém věku, jež pravil, že mu kdysi bratr vyprávěl, že v době školní docházky byli s učitelkou nad horním okrajem obce na pokraji lesa, kde jim pravila, že v oněch místech stála kdysi sklárna. Na základě této lakonické informace o onom neurčitém prostoru, jsem se snažil jej lokalizovat. Skutečně se mi to podařilo (jest-li je to ono stanoviště, nedokážu dosud bez pomoci jeho bratra posoudit). V jednom z drobných levobřežních přítoků jednoho z potoků se mi podařilo nalézat drobné hmotné prameny po činnosti zaniklé sklářské hutě. Po obhlídce okolního terénu jsem našel další, větší hmotné prameny.

Nálezy tvoří několik kusů větších a menších zlomků sklářských pánví, větší kus horniny pravděpodobně z podlahy tavicí pece. Při podzimní návštěvě této lokality jsem posbíral drobné skelné taveniny, nístějová skla čirá a nazelenalá, 2 drobné zlomky z výrobků, zlomek neurčité technické keramiky a 4 drobné zlomky užitkové keramiky. Ač relativně mladá sklárna, nepodařilo se lokalizovat odpadní haldu, kde by se dala archeologickým výzkumem doložit řada dalších HP.

Lokalita 5/ Velké Vrbno (asi po 1615 – 1620 již neuvvedena) (14. 8. 1999)

Ze studie nelze mít žádnou představu o umístění stanoviště sklářské hutě. Provedl jsem tedy obhlídku terénu, abych si udělal představu o možném jejím umístění. Tu komplikovala současná těžba horniny (dolomit), která změnila charakter konfigurace terénu na levobřeží protékajícího potoka. V dnešní horní části obce (původně osídlení sahalo výše proti proudu potoka) jsem při jednom archaickém objektu našel zprvu jen velmi droboučké kousky skelných tavenin. Po té jsem po zevrubnější prohlídce našel, i s pomocí drobných sond, další hmotné prameny po činnosti, původně nejisté (viz text V.Štěpána), sklářské hutě. Při pravobřeží potoka, převrstveném poválečnými „čistkami“ a demolicemi opuštěných chalup, byly nalezeny hmotné prameny dokládající provoz pravděpodobně nedaleké sklářské hutě.

Větší zlomek a několik menších zlomků sklářských pánví, kousky hornin se sklovitým povrchem, drobný kousek nazelenalé skelné taveniny, drobný kousek ploché části z blíže neurčitěho výrobku nazelenalé barvy s drobnými (vzduchovými) bublinami, několik drobných zlomků různorodé užitkové keramiky a zlomek rohu režného kachle.

Lokalita 6/ Velká Morava, osada Sklené (1610 – po 1680) (5. 7. 1999)

Na základě ústního sdělení v Branném o nálezech skelných tavenin v osadě Sklené, jsem vyhledal majitele, na jehož pozemku byly dle sdělení nalézány. Vedle množství různě velkých kusů nístějového skla, jsou nacházeny zlomky sklářských pánví a jen velmi málo drobných zlomků výrobků. Z konfigurace terénu a umístění hmotných pramenů v něm, se domnívám, že původní stanoviště zaniklé sklářské hutě leží o něco severněji, než objekt (kaple upravena na trvalé bydlení), na jehož přilehlém pozemku se nalézají hmotné prameny. Tam stojí objekt bývalé hospody, jež spekulací mohla být hospodou hutní. A mezi ní a kaplí s největší pravděpodobností stála sklářská huť.

Sebrány byly (také ředitelkou lanškrounského muzea)¹¹ taveniny skla a zlomky sklářských pánví.

Lokalita 7/ Josefová (kolem 1732 – 1790) (4. 7. 1999)

Po neúspěšné rekognoskaci ve Františkově jižně od Branné jsem prováděl rekognoskaci prostoru zaniklé osady Josefová. Na jejím (katastrálním ?) území stojí již jen bývalá hájovna (dř. myslivna), sloužící dnes jako chalupářský objekt. Dotazem u mladých chalupářů jsem neuspěl. Zato jejich malí chlapi pravili, že na břehu jednoho ze dvou zde stýkajících se potoků, našli drobné kousky zeleného skla. Prohlídka onoho místa nepřinesla další valné hmotné prameny, jež by jednoznačně určili, že v bezprostřední blízkosti stála kdysi sklářská huť. Skutečné stanoviště zaniklé sklářské osady se skelnou hutí se mi podařilo lokalizovat až cestou zpět do obce Branná¹², díky hmotným pramenům (malé množství drobných, zpravidla světle azurovzelených tavenin), nalezených na lesní cestě. Pak již stačilo jen prohlédnout okolí cesty a přibližné stanoviště hutě se dalo v terénu určit v místě mladého lesa se zbytky základů stavení, jež kdysi byla sklářskou osadou, po ukončení činnosti hutě již jen dřevařskou (?), zaniklou po 2. světové válce.

HP tvoří několik zlomků z nazelenalého a 1 zlomek čirého skla, několik menších zlomků sklářských pánví, 1 zlomek technické keramiky (?), zlomky chladicích hrců, zlomky užitkové keramiky.

Lokalita 8/ Květná (1791 – 1811) (7. 7. a 12. 8. 1999)

Rekognoskace prováděna dle textu V.Štěpána v obci na levém břehu Kunčického potoka. Bezvýsledně. Po té jsem prováděl rekognoskaci v okolí objektu, jež svým charakterem odpovídal stavbám doby kolem 1800, tj. době provozu sklářské hutě. Také pomocí dotazů v obci, kdy jsem se dozvěděl, že uvedený objekt „byl sklárnou“. Objekt sklářské hutě však stál v přilehlém malém sadě, v místech, kde do nedávné doby stál údajně na části jeho základů včelín. Mírný svažité terén s cihlově červenou zeminou, promíšený kousky cihloviny a drobných skelných tavenin světlezeleného zabarvení a ve spodní části se značně uhlíkatou vrstvou dřevního černého popela.

Tam pomocí povrchového sběru a drobných sond nalezeny 2 drobné zlomky sklářských pánví, kousek nístějového skla a drobné zlomky světlezeleného skla různých tónů.

Lokalita 9/ Františkov (1829 – kolem 1836) (4. 7. a 11. 8. 1999)

První rekognoskace byla neúspěšná. Z používaného textu nelze vysledovat polohu stanoviště sklářské hutě. Až po ústní informaci bývalých obyvatel jsem se opět vypravil a v popsaném místě jsem provedl drobné sondy. Hmotných pramenů, jež převážně bylo velmi málo ve vztahu k ne tak

starému zániku sklárny. Některé nálezy jsou dokladem činnosti železářského hamru, který byl po svém zániku přestavěn na objekt sklářské hutě.

HP tvoří drobné hrudky otaveného sklářského kmene a nazelenalý kousíček skla. Vedle toho několik drobných kousků železářských strusek modrého zabarvení.

Poznámky

1 Několik let se historií moravského sklářství věnuje velkou měrou PhDr.V.Štěpán z Opavy, navíc nedávno povzbuzen přípravou publikace o dějinách sklářství v českých zemích, která ve třetím díle bude mimo jiného obsahovat soupis se stručnou historií veškerých sklářských hutí (skláren) od nejstarších dob až do konce 20. století. V.Štěpán se podílí na soupisu skláren moravských a slezských.

2 Zámek je značně poškozený.

3 Studie „Vývoj sklářského průmyslu na panství Branná“ je otištěna ve sborníku Severní Morava.

4 V severních Čechách jsou takováto specializována muzea tři. Muzeum skla a bižuterie v Jablonci nad Nisou, Sklářská muzea v Kamenickém Šenově a v Novém Boru.

5 Některá stanoviště zaniklých sklářských hutí v mnou sledovaném regionu, tj. v Lužických horách a Děčínské vrchovině hledám např. již více než dvacet let. Jistěže ne intenzivně, jen tak jak mi to dovolí mimo zaměstnání další aktivity (publikační činnost, přednášky, účast na konferencích a pracovních zasedáních a pod.).

6 Viz sborník Archeologia technica (ZVOTAM) Technického muzea v Brně z r.1988.

7 Třetí pobyt byl navíc ovlivněn kopií textu z regionální tiskoviny vydané začátkem října, ve které byly zmínky o různých nálezech po činnosti skláren, vyvolaného zájmem o sklářskou historii regionu pracovníky muzea v Lanškrouně.

8 Pořadí obcí neřadím podle data vyhledávání stanovišť, ale podle pořadí uvedeného dr.V.Štěpánem, tj. dle stáří činnosti sklářské hutě.

9 Na katastru obce v místech s pomístním jménem Pleč jsem v prostoru bývalé zahrady zemědělské usedlosti s mohutnou vrstvou uhlíkaté půdy našel kousek strusky z kovové taveniny.

10 Na speciálce nesprávně nazván potok Branná, jak mi sdělili místní občané.

11 V měsíci říjnu 2000 byla otevřena expozice „Z historie sklářství na pomezí Čech a Moravy“ v Městském muzeu v Lanškrouně.

12 Jinudy než jsem přišel tam, tj. zpět po turisticky značené cestě.

Literatura:

- [1] GELNAR, M. 1988: Poznámky k metodice vyhledávání zaniklých stanovišť sklářských hutí a zpracování jejich nálezů. In: Archeologia technica (ZVOTAM), sborník Technického muzea v Brně, s.129-142.
- [2] GELNAR, M. 1995: Středověká sklářská aktivita v severních Čechách a její vazba na přírodní prostředí. In: Historické sklo 2, Sborník pro dějiny skla. Čelákovice-Plzeň (v tisku).
- [3] GELNAR, M. 1996: Sklářské hutě v Lužických horách a v jejich podhůří. In: Bezděz 4, Vlastivědný sborník Českolipska, s.37-74.
- [4] GELNAR, M. 1997: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část 1, Okres Česká Lípa. In: Bezděz 6, s.41-60.
- [5] GELNAR, M. 1999: Sklářské hutě středověku na Českolipsku a Děčínsku. Část 2, Okres Děčín. In: Bezděz 8, s.51-95.
- [6] ŠTĚPÁN, V. 1998: Sklářská huť v Mnichově u Vrbna pod Pradědem. In: Časopis Slezského zemského muzea, Série B, 47, s.23-43.
- [7] ŠTĚPÁN, V. – ŠTĚRBOVÁ, J. 2000: Vývoj sklářského průmyslu na panství Branná. In: Severní Morava 1 a 2, str.